

DOSSIER

ACTIVITAT PRODUCTIVA I TRANSFORMACIÓ DEL MEDI EMPORDANÈS

La pesca a l'Empordà durant l'Antic Règim (segles VIII-XIX): una visió sintètica

Per Marcel Pujol i Hamelink^(*)(1)

Resum

La pesca com a activitat econòmica quedà subjecta des de l'alta edat mitjana al control dels diferents senyors feudals del comtat d'Empúries, fos el comte o els abats dels monestirs, que cobraven el delme del peix i altres exaccions. La pesca amb arts professionals es practicà amb l'art (xàvega o bolig), evolucionant amb la incorporació de nous arts, com la tonaira al segle XIV, el sardinal al segle XVI, i l'almadrava i el bou al segle XVIII. Durant el segle XVIII, el poder reial intervingrà en el món de la pesca, atorgant llicències per als nous arts de pesca, creant la matrícula de mar, prenent el control de les universitats i fent present el delegat de marina, un conjunt de factors que afebliran progressivament el poder senyorial local fins a la seva desaparició a la dècada del 1830-1840.

Abstract

In the Early Middle Ages, the feudal lords of the county of Empúries took control of all the economic activities, including fishing. The count or the abbots made fishermen pay taxes, such as the fish tithe, on their catch. At the time, professional fishing used nets known as "art" (the big one was called "xàvega" and the small one was called "bolig") and new types of fishing nets were introduced such as the "tonaira" in the fourteenth century, the "sardinal" in the sixteenth century, and tunny nets ("almadrava") and trawling-pair ("bou") in the eighteenth century. During the eighteenth century, the royal administration started to intervene in the fishing community by giving licenses for these new fishing nets. It also took control of the town councils, it appointed a Marine representative in the coastal villages and it created a marine registry with all the sailors' and fishermen's names. Thus, it weakened local feudal lords until their complete disappearance in the 1830s.

Paraules clau

Pesca, Empordà, Antic Règim, Delme

Keywords

Fishery, Empordà, Ancien Régime, tithe

1. El treball forma part dels projectes de recerca: "Tripulaciones, armamentos, construcción naval y navegación en el Mediterráneo medieval", HAR2013-48433-C2-1-P (Ministerio de Economía y Competitividad), i "La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani", CAIMM-2014-SGR1559 (Dep. Economia i Coneixement, Generalitat de Catalunya), ambdós dirigits per la Dra. R. Salicrú (Institut d'Història Medieval-CSIC, Barcelona).

Recepció: 25/05/2015 • Acceptació: 14/09/2015.

* Professor d'Arqueologia. Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya. mpujol12@xtec.cat

DOI: 10.2436/20.8010.01.175

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 46 (2015)

Marcel Pujol i Hamelink

INTRODUCCIÓ

La pesca a l'Empordà, una activitat tan present i tan desconeguda alhora. Tots, quan pensem en la pesca, ens vénen al cap dos tipus d'imatges, la primera es tracta d'una visió gastronòmica (un suquet, unes anxoves o unes garotes) i la segona, també força idíl·lica, és en aquest cas el final del dia a dia dels pescadors: l'arribada de les barques al port, la descarregada de les caixes de peix o la seva subhasta.

De fet, és una visió molt terrestre, parcial, final i actual. La veritat és que la història de la pesca és la gran desconeguda, no només a l'Empordà o a Catalunya, sinó a tot arreu. Pocs estudis s'han fet que ens permetin veure una evolució de la pesca al llarg del temps o bé per a un període en concret. La pesca ha estat una temàtica oblidada per part dels historiadors, segurament a causa de la seva especificitat, per la manca d'historiadors procedents de la costa o fills de pescadors, fet que faria més comprensible aquest món difícil d'accedir a causa de la complexitat de la terminologia marítima i pesquera, però potser també agreujat per altres factors, com l'hermetisme d'aquest sector de la societat, la debilitat i poca presència als organismes de govern, l'elevat grau d'analfabetisme i la pobresa documental, etc.

Si comparem la recerca duta a terme en la història de la pesca amb la història agrària, la diferència és abismal. Però tot i això hem de fer referència a l'activitat d'alguns historiadors i personalitats que han publicat sobre la pesca –deixant de banda la història recent i etnogràfica–. La recerca ha estat realitzada gairebé sempre en un àmbit local, destacant en primer lloc l'obra sobre les ordinacions de la pesquera de Cadaqués de Frederic Rahola a finals del segle XIX,⁽²⁾ mentre que des de fa unes dècades sembla que s'ha revifat amb nous autors (Arnald Plujà, Èrika Serna i Joan Serra a la Mar d'Amunt; Gaietà i Josep Rahola a Cadaqués, Lurdes Boix a l'Escala, Eva Sans a Pals, Mercè Costa a Palamós, Benet Julià a Sant Feliu de Guíxols, Mario Zucchitello a Tossa...)⁽³⁾ Destacaria en primer lloc José Mateo Oviedo,

2. Federico RAHOLA, "Sorteo de calas entre los pescadores de Cadaqués", *Revista general de Legislación y Jurisprudencia*, 92, (1898), vol. 92, p. 125 i següents Frederic RAHOLA i TRÈMOLS, "Algunas noticias acerca de las antiguas comunidades de pescadores en el Cabo de Creus", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 8, (1904), p. 455-489.

3. Arnald PLUJÀ CANALS, *Llançà al segle XVII*, Llançà: Ajuntament de Llançà, 2003. Èrika SERNA COBA; Joan SERRA PERALS, "L'almadrava volant de pescar tonyines de Llançà al XIX", *El paisatge element vertebrador de la identitat empordanesa*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, (2007), II, p. 465-472. José RAHOLA SASTRE, "Cadaqués en la Edad Media. Privilegios en los siglos XIII y XIV", *Revista de Gerona*, 14, (1961), p. 61-66. José RAHOLA SASTRE, "Cadaqués en la Edad Media. Las "Ordinacions de la Pesquera", *Revista de Girona*, 38, (1968), 57-61; 54, 1971, 39-45; 106, 1984, 57-61. Lurdes BOIX I LLONCH, "Del barri de pescadors al poble de l'Escala. El Port de l'Escala de la Vila d'Empúries", *Dels mercaders d'Empúries*

incomprendiblement una persona que ni és fill de pescador ni empordanès, que amb una sèrie d'articles i treballs ens ofereix una visió àmplia i detallada del món de la pesca al segle XVIII,⁽⁴⁾ mentre que Alfons Garrido, des de la seva activitat al Museu de la Pesca de Palamós i el Centre d'Estudis Marítics, ens ofereix diversos treballs de síntesi, precedits per una obra més general, que abastava tota la costa catalana i centrada al segle XVIII per part de Carlos Martínez Shaw i Roberto Fernández Díaz.⁽⁵⁾

La meua intenció és la d'oferir una vista general, sintètica i evolutiva de la pesca a la costa de l'Empordà des de la creació del comtat d'Empúries, als segles VIII-IX fins a la fi del règim senyorial a mitjan segle XIX: com queda regulada l'activitat de la pesca i la fiscalitat exercida i per altra, l'evolució i ús dels arts de pesca.

L'ALTA EDAT MITJANA: L'INICI DEL RÈGIM SENYORIAL

El marc polític de tot el període l'Antic Règim situa el seu origen en el moment de creació del comtat d'Empúries. Sabem que el 760 Carlemany conquereix Narbona, el 785 Girona es lliura a l'emperador i el 801 es conquereix Barcelona. Per tant, la creació del comtat d'Empúries s'hauria

als pescadors de l'Escala, Barcelona, (2012), p. 40-42. Anna M. CORREDOR I PLAJA, "Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals (s. XVIII)", *Estudis del Baix Empordà*, 17, (1988), p. 127-150. Maria Mercè COSTA, "Conflictes de pesca a les mars de Palamós (1571-1576)", *Estudis del Baix Empordà*, 14, (1995), p. 157-162. Benet JULIÀ, "Notes guixolenques del segle XVIII (IV)" *Revista de Girona*, 108, (1984), p. 168-173. Josep Maria MADURELL I MARIMÓN, "L'almadrava de Tossa i la pesca de corall al comtat d'Empúries i a la Selva de Mar", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25.2, (1981), p. 29-62. Mario ZUCCHITELLO, "El delme del peix i la tasca de les collites a Tossa", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 52, (2011), p. 339-351. Mario ZUCCHITELLO, *En mar i en terra. Una història de Tossa i la seva gent (1186-1835)*, Girona: Quadern d'Estudis Tossencs, 11, 2013. Francesca MAS I MARQUÈS, *La revolució dels Joseps. Un conflicte de pescadors del segle XVIII*, Lloret de Mar: Club Marina – Casinet, 1988.

4. José Antonio MATEO OVIEDO, "Las Reales Ordenanzas de Marina y la regulación de la pesca en el Ampurdán durante el siglo XVIII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37, (2004), p. 111-150.
5. Alfons GARRIDO ESCOBAR, "Los pescadores de la Costa Brava ante el Antiguo Régimen: orígenes y geografía del conflicto alrededor de las rentas feudales (1750-1830)", *VIII Congreso da Asociación Española de Historia Económica*, Santiago, 13-16 de setembre de 2005. Joan Lluís ALEGRET TEJERO; Alfons GARRIDO, "Aproximació a l'activitat pesquera a la regió de l'Empordà (segles XV-XVII): adaptacions a un medi en constant transformació", *Estudis d'Història Agrària. Pluriactivitat en el camp català*, 19, (2006), p. 27-48. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ; Carlos MARTÍNEZ SHAW, "Els sistemes de pesca a la Catalunya de l'Antic Règim", *L'Avenç*, 33, (1980), p. 42-53. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ; Carlos MARTÍNEZ SHAW, "La gente de mar en la Cataluña del siglo XVIII", *Primer Congreso d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, (1984), I, p. 553-567. Carlos MARTÍNEZ SHAW, "La pesca en la Cataluña del siglo XVIII: una panoràmica", *Pedralbes. Revista de Historia Moderna*, 8, (1988), p. 323-338. Carlos MARTÍNEZ SHAW; Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ, "El despliegue de los bous catalanes en el siglo XVIII", A: C. MARTÍNEZ SHAW (ed.), *Historia moderna, historia en construcción: Economía, Mentalidades y Cultura. Congreso del Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar (Barcelona, 1996)*, Lleida: Milenio, (1999), vol. I, p. 61-75.

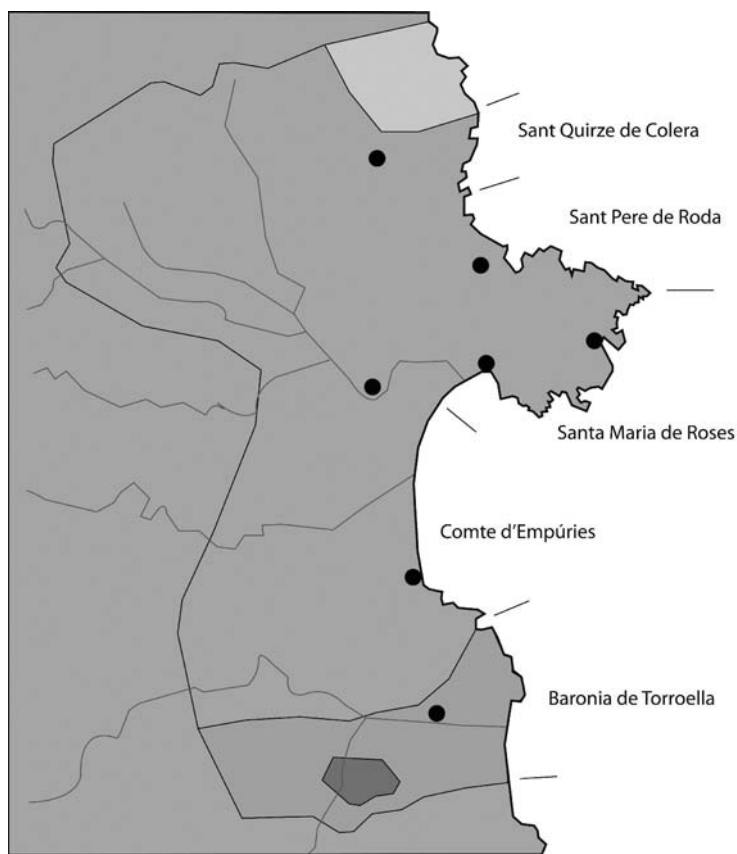

Figura 1. Els termes marítims del comtat d'Empúries a l'edat mitjana: Banyuls (incorporat el 1248), Sant Quirze de Colera, Sant Pere de Rodes, Santa Maria de Roses, comte d'Empúries i baronia de Torroella (segregada el 1373).

de situar entre els anys 760 i 785, no gaire més enllà. Per tal de facilitar la repoblació del comtat i la reactivació de la seva economia, durant els segles posteriors una de les mesures que ho afavorí fou la fundació de monestirs. Així el segle x ja trobem fundats els principals monestirs del comtat: Sant Quirze de Colera, Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Roses, els quals rebran importants privilegis i béns per part del comte d'Empúries. Els diferents senyors feudals obtingueren el dret d'ús i administració d'una part del territori del comtat, del qual n'obtenien rendes, tant dels productes de la terra com també del mar, sempre que no fossin reservades al comte.

El repartiment del territori entre senyors laics i eclesiàstics comportà que bona part de la costa quedés en mans monàstiques, mentre que el comte es reservava tota la costa que anava de Castelló a Montgó, i el senyor de Torroella, el tros de costa de la seva baronia. La marina de Banyuls a Colera quedà en mans del monestir de Sant Quirze de Colera, de Llançà fins a la Punta dels Tres Frares, o tota la Mar d'Amunt, per a Sant Pere de Rodes, i de la Mar d'Avall fins al Grau de la Muga per a Santa Maria de Roses. Un canvi important es dona en el fet que la baronia de Torroella es desvincularà definitivament del comte d'Empúries l'any 1373 per passar a dependre del comte de Barcelona, establint-se el límit del comtat pel sud en els municipis d'Empúries, Bellcaire i Verges.

Les rendes del mar: delme del peix, peix senyoriu i peix de l'obra

El mar oferia diferents tipus d'ingressos, per una banda el peix i el corall, per altra l'activitat comercial, però també els naufragis i el botí del cors i la pirateria. La lleuda o impost sobre les mercaderies, tant les que entraven com les que sortien, era una regalia comtal, com els naufragis, en canvi l'activitat extractiva, de peix i corall, no.

El peix senyoriu

Els senyors obtindran ingressos del peix per diferents vies. La primera, com a senyors feudals i per dret de castellatge tenien el peix senyoriu, el peix que els pescadors havien de pagar al senyor a canvi de la seva protecció. El castlà o senyor del castell del mar de Roses, en aquest cas l'abat, cobrava un peix gros de cada bol de pesca. Quan es llevava l'art, el pescador agafava els tres peixos més grossos, d'aquests en triava un, i, dels dos que quedaven, l'abat en prenia un.⁽⁶⁾ En d'altres poblacions el peix senyoriu es podia cobrar d'altres maneres, un tall de peix gros o reial, o també com un pagament simbòlic (cap de dofí o peix espasa, llagostes).

6. ADG (Arxiu Diocesà de Girona), Fons de Santa Maria d'Amer i Roses, Llibre dels actes de donacions, sentències i concòrdies de l'Abadia de Roses: "de cascu del bol que faria elegeix tres dels puys bells peys que pren en lo dit bol, si es, que sie net de pelayre de xavega, e lo dit pescador elegeix qualsevol dels dits tres peys, e apres pres lo dit Abat de Roses, o son Balle, aquell qui voldria dels dos peys qui romanen".

Fora del comtat d'Empúries sabem que el peix senyoriu es cobrava a Palamós, on el bisbe de Girona –pel castell de Vila-romà– cobrava el 1344 un 1/4 del peix del tall.⁽⁷⁾ Més al sud, els pabordes de Lloret van adquirir la castlania, i per tant el dret sobre el peix de tall el 1372. Els pabordes de Lloret també el cobraven a Tossa, on el 1507 els pescadors no volgueren pagar el dret de castellatge perquè deien que el castlà no complia amb la seva part, no els protegia. Alguns pescadors tossencs havien estat presos pels sarraïns, però el senyor del lloc seguia exigint el cobrament d'un peix gros de cada bol d'art o xàvega. Anys després, el 1588 tornà a esclatar a Tossa un nou plet i s'acabà per canviar el pagament a 1 peix de cada 25. Finalment, el 1639, ja no es pagarà més castellatge del peix.⁽⁸⁾ Aquest fet sembla bastant habitual al llarg de la costa, el peix senyoriu es deixà de pagar entre els segles XVI i XVII.

El delme del peix

El delme del peix era en principi una taxa bíblica que havia d'anar destinat al sosteniment del culte o del temple. S'havia de donar un percentatge equivalent al 10% de la pesca obtinguda, però s'anà reduint amb el temps fins a conèixer-se com el vintè (el 5%). A l'alta edat mitjana, el delme passà a mans dels diferents senyors feudals, tot i que en el segle XIV el bisbe de Girona aconseguí recuperar o reconèixer per a l'església el delme dels senyors laics, en el nostre cas, del comte d'Empúries, però no el delme del peix dels tres grans monestirs empordanesos.⁽⁹⁾

Si en principi equivalia a un 10%, en algunes poblacions s'arribarà a baixar el percentatge fins a establir-se per sota del 5%, com en el cas de Roses on l'abat el baixà d'1/18 (5,5%) a 1/26 (3,84%) l'any 1614, segurament amb la intenció de frenar el despoblament que patia la població a causa de la construcció de la Fortalesa i la presència militar a la vila.⁽¹⁰⁾ En altres casos, s'establirà una quantitat fixa anual a pagar, com es va donar a Cadaqués, on la universitat pagava 15 lliures anuals al monestir de Santa Maria de Roses

7. Jaume DE PUIG I OLIVER; Josep Maria MARQUÉS I PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona. Segle XIV. Vol. I* (n. 1-620), Barcelona, 2007, doc. 195, p. 296-297.

8. Mario ZUCCHITELLO, *En mar i en terra...*, op. cit., p. 110.

9. Elvís MALLORQUÍ, *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2011.

10. ADG, Fons de Santa Maria d'Amer i Roses, Llibre dels actes de donacions, sentències i concòrdies de l'Abadia de Roses.

pel peix de la Mar d'Avall⁽¹¹⁾ i 50 lliures al monestir de Sant Pere de Rodes per a poder pescar a la Mar d'Amunt,⁽¹²⁾ i de la mateixa manera succeí a la mar de Torroella de Montgrí on els pescadors de Begur hi podien anar a pescar a canvi de 50 lliures que pagava la universitat cada any per Nadal.

El peix de l'obra

La tercera taxa a tenir en compte fou el peix de l'obra, que consistia en un percentatge que gravava el peix pescat en diumenge i festius, sempre que el bisbe en donés llicència, peix que es destinava a la construcció i manteniment de l'església parroquial.⁽¹³⁾ La llicència podia ser per un període que coincidia amb la temporada de pesca, un any natural o per terminis més llargs, com deu anys, amb pròrrogues. El percentatge en aquest cas era molt alt, d'un 25%, per això se'l coneixia també com el Quart; també succeí, com en el cas del delme, que el percentatge es reduí amb el temps, al 20% i al 15%, essent coneguda aquesta taxa també com el Quint i el Setè.

Les llicències episcopals són d'un gran interès perquè, com que en principi el peix de l'obra tenia una finalitat determinada, podem saber en quin moment es va dur a terme una reparació concreta, la construcció d'una capella o retaule, reconstrucció d'ermites, esglésies i monestirs, etc., tant als dominics o les clarisses de Castelló, per part dels pescadors de Roses; o bé els carmelites descalços de Girona per part dels de Begur, o més lluny, els pescadors de Lloret i Tossa contribuïren amb el peix de l'obra a reconstruir el convent de Framenors de Barcelona destruït per un incendi l'any 1505.

Una altra destinació important del peix de l'obra era la redempció dels que havien estat fets presos pels moros al mar i enduts cap a les presons del nord d'Àfrica. Gairebé sempre eren pescadors i mariners, però també trobem la presència de pagesos de masos de la costa. Tot i que l'activitat pirateria nord-africana era la més habitual, també en trobem per part de francesos al segle XVI, i tal com diu la documentació, per part d'hugonots. Un

11. ADG, Fons de Santa Maria d'Amer i Roses, Llibre dels actes de donacions, sentències i concòrdies de l'Abadia de Roses. En canvi, el comte posseïa el dret del peix senyoriu al terme de Cadaqués. Segons sentència del cardenal Nemasend, de 17 de desembre de 1372.

12. AHG (Arxiu Històric de Girona), Notarials, Ca (Castelló d'Empúries) 1733, f. 81-82. 1776, setembre, 26. En canvi, Zalvide el 1773 escriu que a Cadaqués el peix de la Mar d'Amunt pagava 1/11 de delme a la vila, el de la Mar d'Avall 1/11 a la parròquia i un censal de 50 lliures l'any a Sant Pere de Rodes.

13. En certa manera el peix de l'obra serví per a substituir el delme del peix, que havia estat apropiat pels diferents senyors feudals.

cas curiós és el que es produí a Tavallera l'any 1587. Aquest any dos homes foren presos, amb la sort de ser alliberats al cap de poc, però un dels dos tornà a ser fet pres el 1590 amb quatre homes més. Aquesta vegada també foren alliberats en poc temps. El protagonista serà pres per tercera vegada el 1592, no essent alliberat fins a l'any 1600. En total, la suma que es va haver de pagar pels seus tres rescats pujà a la quantitat de 1.100 lliures.⁽¹⁴⁾

La realitat és que als pescadors els interessava més anar a pescar en festiu per tal d'obtenir ingressos que no fer-ho per necessitat de l'església, per fe o caritat. No era l'esperit religiós sinó l'econòmic el que els empenyia a pescar en festius i a demanar la llicència corresponent. En alguns casos, s'anava a pescar sense demanar llicència, motiu pel qual el rector i el bisbe amenaçaren els pescadors amb l'excomunió, tal com es va produir a Blanes el 1344. Els pescadors sovint al·legaven, en demanar llicència, que "hi ha molt de peix, que sino es perdria" o "que es tracta de peix de passa". Evidentment els pescadors estaven esperant durant dies o setmanes l'arribada dels bancs de sardina i anxova, i si arribaven en diumenge no els podien deixar passar.⁽¹⁵⁾

Una altra font documental important són les visites pastorals, en què el bisbe fa una descripció sovint força acurada de l'estat de l'església, les capelles, els retaules, els ornaments, però també dels feligresos. L'any 1688, el bisbe, en visitar Cadaqués, es queixa que els pescadors només pensen a anar a pescar i no van a missa, per aquest motiu decideix suspendre la llicència d'anar a pescar en diumenge i festius.⁽¹⁶⁾

14. Josep Maria MARQUÉS I PLANAGUMÀ, *Llicències per demanar caritat (1369-1569)*. Arxius Diocesans de Girona, Girona, 1993.

15. ADG, Llicències, Q3, f. 7r-8v. Palamós, 1609: "Ab decret del Illm y Rrsm señor Don Francisco Arévalo de Çuaço per la gracia de deu y de la sta sede aplica bisbe de Gerona y del consell de sa magestat a suplicatio dels Honrats Jurats obrers y habitants de la vila y parroquia y terme de Palamós del present bisbat de Gerona de donar y consedir llicentia a dits habitants y a tots y sengles mariners y pescadors y altres persones que sempre y quant se esdevindra que en lo mar de dita vila, parroquia y terme de Palamós y haura passa de peix que si de prompte no se anava a pescar lo peix passaria de la qual passa de peix si ni haura o no ne sia veedor y conexedor lo rector de la Isglesia parroquial de dita vila de Palamós pugans y los sia licit de voluntat de dit rector sens incurrimet de pena ni cesura alguna ni macula de peccat pescar o fer pescar en lo mar de dita vila parroquia y terme de Palamós, los diumenges y festes de manament ...". Concòrdia entre Llançà i la Selva de Mar, 1582: "quan los habitants en dites parrochies de la Selva y de Santa Creu, les quals per una solament son reputades com sien unides, solen e observen la dita festa de sant Esteve que-s celebra a tres de Agost com a patró llur y per nostres predecessors és estat moltes voltes manat que aixó mateix los de Llançà, Cadaqués, Roses y altres parts guardassen y observassen dintre dels límits de dites parrochies dita festa. Per tant, arbitram, pronuntiam y delibaram en dits homens e universitat de Llançà condepnam que hagen de guardar e observar dita festa de sant Esteve dintre los límits e termens des dites parrochies de la Selva y de Santa Creu, cessant de totes obres servils e principalment de pescar dit die de mija nit a mija nit, exceptat en cas que-s vehes peix de passada, lo qual lo die següent no-s pogues pendre y si no-s pescàs aquell dia se perdria lo qual peix..."

16. ADG, Visites pastorals 110-108, f. 717-717v.

Els Graells, el comte d'Empúries i l'abat de Santa Maria de Roses

L'abat de Santa Maria de Roses cobrava el delme del peix en tota la costa del seu terme, des de la Punta de la Figuera fins al Grau del Salatar, a més d'altres sectors com Cadaqués o la Mar d'Avall, i als Graells, ja en terme de Castelló, per donació del comte Gausfred al segle x.

El tram de costa de Cadaqués quedà repartit en principi entre els monestirs de Sant Pere de Rodes i Santa Maria de Roses, amb el límit al cap de Creus. A l'altra banda, al tram que anava del Grau del Salatar fins als Graells, tot i ser terme de Castelló d'Empúries, el delme del peix el cobrava l'abat de Santa Maria de Roses. Al segle XIV els pescadors de Castelló es negaren a pagar el delme del peix a l'abat, iniciant-se un plet entre el comte i l'abat de Santa Maria de Roses, en el qual, per sentència del papa Gregori XI, el 1362 es dictaminà que els pescadors de Roses, i els que no fossin de Roses, que pesquessin als Graells, pagarien delme i peix senyoriu a l'abat, mentre que els pescadors de Castelló pagarien tant el delme com el peix senyoriu al comte.⁽¹⁷⁾

De fet, la comunitat de pescadors de Castelló fou sempre molt petita, no es podia comparar amb els nuclis de pescadors de Llançà, la Selva de Mar, Cadaqués i Roses, mentre que al sector sud la pesca, com a activitat professional, era inexistent, tant a la costa de Sant Pere Pescador, l'Armentera i Empúries (almenys fins a finals del segle XVI com veurem), i a la costa de Torroella era de fet una feina duta a terme per pescadors vinguts de Begur.

Els arts de pesca a l'edat mitjana: art, xàvega, bolig i encesa

Durant l'alta edat mitjana, l'art de pesca per excel·lència era l'Art, en la seva versió gran dita xàvega i petita com a bolig. L'art formava una gran U, calant-se primer una cama des de terra, una barca l'anava calant dins del mar formant aquest gran semicercle per a tornar cap a terra i donar l'altre extrem de l'art o segona cama. Al fons de l'art, al cóp, s'anava recollint tot el peix que quedava atrapat, fins que es llevava tot l'art en terra. Llavors es repartia tot el peix, per parts: la de l'art, la de la barca, la dels pescadors i la

17. ADG, Llibre U-47 (1362-1420), f. 138v. 1364, juny, 9. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Monacals, Hisenda, Roses, perg. 27b. 1396, juliol, 31. ADG, Fons de Santa Maria d'Amer i Roses, Llibre dels actes de donacions, sentències i concòrdies de l'Abadia de Roses.

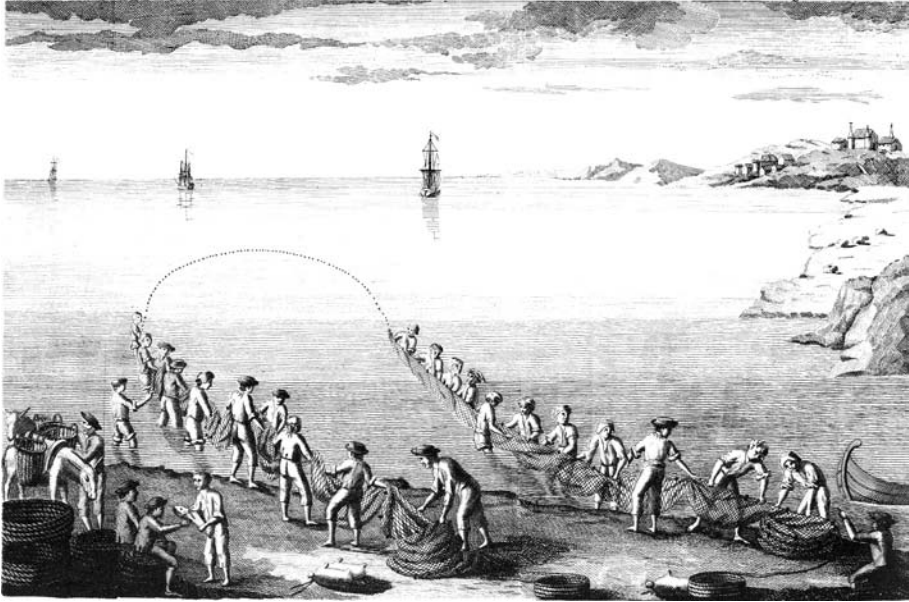

Figura 2. L'art (xàvega o bolig) llevant-se cap en terra (A. Sànez Reguart).

dels que tiraven, i evidentment la del delmador que venia a cobrar la part del senyor (el delme i el peix senyoriu).

La costa de l'Empordà destaca per dividir-se en un tram de sorra que es concentra al golf de Roses, entre Roses i l'Escala, dita popularment la "Plaja" i per un tram rocallós conegut com la "Costa", que va des de Roses a Banyuls, a més de la costa del Montgrí. Si la "Plaja" és adient per a calar l'art durant el dia per part de bolitgers i eixaveguers, la "Costa", amb la presència d'un gran nombre de cales, és sobretot idònia per a la pesca de nit amb llum.

L'encesa

A les cales de la Costa es pescava de nit a l'encesa, que era la pesca amb l'art petit, el bolig amb foc. A l'encesa, hi participaven dues barques, la que calava l'art i la del foc. El bot del foc sortia de la cala, encenent el foc al fester –graella de ferro que sobresortia de la barca i on se situava la teia

encesa—. La mata d'anxova o sardina quedava atreta pel llum del foc, concentrant-se sota la barca, mentre aquesta, vogant lentament cap a la cala, conduïa el peix al seu interior. En aquell moment, la barca del bolig sortia d'un costat de la cala, calant l'art, envoltant el bot del foc i la mata de peix, quan quedava encerclat, la barca del bolig es dirigia de nou cap a la costa, mentre que el bot del foc vogava cap al fons del bolig per deixar atrapat el peix al cóp. En aquell moment, els terrataires o terramanaires –com es deia a la gent que venia per terra a llevar l'art– començaven a tirar de les comes del bolig. Aquest indret on es llevava l'art era conegut a cada cala com l'eixugador.

L'art, fos xàvega o bolig, de dia o de nit, era l'art de pesca considerat professional, en la qual es feien les grans captures, de peix divers, gros i petit de dia, però més homogeni de nit (sardina i anxova). En canvi, la resta d'arts de pesca, com la batuda, la solta, l'armellada, el rall, el palangre, les nanses, el traire, etc., no eren considerats arts professionals, per aquesta raó no solien estar gravats amb cap mena de taxes, ni delme, ni peix senyoriu. En conseqüència, en els pobles on es pescava amb art de xàvega o bolig, hi havia pescadors professionals i es cobrava el delme i el peix senyoriu.

La tonaira

A la segona meitat del segle XIV, arribà a la costa catalana un nou art, la tonaira, una mena d'art gros que servia per a pescar peix blau gros o de tall (tonyines, bonítols i melves), un art que es podia fer servir individualment o bé ajuntant peces. El seu origen sembla bastant clar, a la Provença i al Llenguadoc, per una banda el sufix *-aira* típic de l'occità, i per altra banda la seva presència a la documentació d'arxiu ens indica una difusió de nord a sud, a finals del segle XIV el trobem a l'Empordà, cap al 1400 a Barcelona i a Tarragona i entrat el XV arriba a València.

Tota innovació tècnica té els seus pros i contres, per tant defensors i detractors. Aquest art permetrà la captura de peix blau gros, ocupant el mateix espai que les xàvegues i boligs. Provocà un cert conflicte per la competència de l'espai i per l'accés a l'ús d'aquest art per pescadors amb poder adquisitiu. Es convertí en una important font d'ingressos dels senyors locals i els propietaris d'aquest art, evidentment. Però el conflicte amb els altres pescadors arribà a provocar que en alguns llocs es prohibís el seu ús, com es donà a la costa valenciana.

Figura 3. El bot del foc de l'encesa, amb el fester a popa. Retaule de l'església de Cadaqués.

Amb el temps el terme tonaira desapareixerà, al segle XVII ja no s'utilitzava, en canvi deixarà lloc a una evolució d'aquesta, la cinta de Roses o l'art gros del Port de la Selva, que s'usaren per a la pesca de tonyines i bonítols, a més de l'arribada al segle XVIII de l'almadrava.

Les Ordinacions de pesca

Els costums i les normes practicades per part de les comunitats pesqueres servien bàsicament per a resoldre malentesos i situacions de conflictivitat, i a la llarga es transformaren en un document escrit. El cert és que hi podien haver diversos nivells de conflicte, si es produïen dins de la comunitat pescaire es resolien gràcies a les ordinacions, però, si eren externs, la solució solia ser més difícil i llarga.

Un conflicte habitual entre pescadors fou pel calador, que es resolia per diferents vies: el primer que arribava era qui calava, una altra era jugar-se-la pel sistema de busques (o palletes), una tercera era anar a pescar alternant les cales, i finalment, quan el nombre de pescadors duplicava o triplicava el de cales, s'establí un nou sistema, el sorteig anual de cales, amb revés (o tandes) per a cada patró de pesca. En el cas que fossin diferents arts de pesca, es podia arribar a establir horaris o espais diferents per a cadascun.⁽¹⁸⁾

18. Federico RAHOLA I TRÈMOLS, *op. cit.*, p. 455-489. Manuel DE ZALVIDE, (1773), *Reglas con que en la provincia de Sant Feliu de Guíxols han de governarse los Matriculados assi en la navegación y pesca...*, 1773, Antonio SAÑEZ REGUART, *Diccionario Histórico de los Artes de la Pesca Nacional*, Madrid: Imprenta de Vda. De Joaquín de Ibarra, 1791-1795, p. 88. ACAE (Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà), Not. 148, f. 238-239v. Sorteig de cales de Roses, any 1800. AHG, Pm (Protocols de Marina de Palamós) 1, 1757, abril 16: alternança de cales a la Selva de Mar i sorteig de cales a Cadaqués.

La inestabilitat que comportà l'arribada de la tonaira obligà a moltes comunitats a redactar per primera vegada o fer noves ordinacions de pesca, regulant l'espai i l'horari de pesca per als diferents pescadors i arts, per tal de reduir i resoldre la situació de conflicte. Així a principis del segle xv es regularen les Ordinacions de Blanes, Palafolls, Roses i Calonge.⁽¹⁹⁾

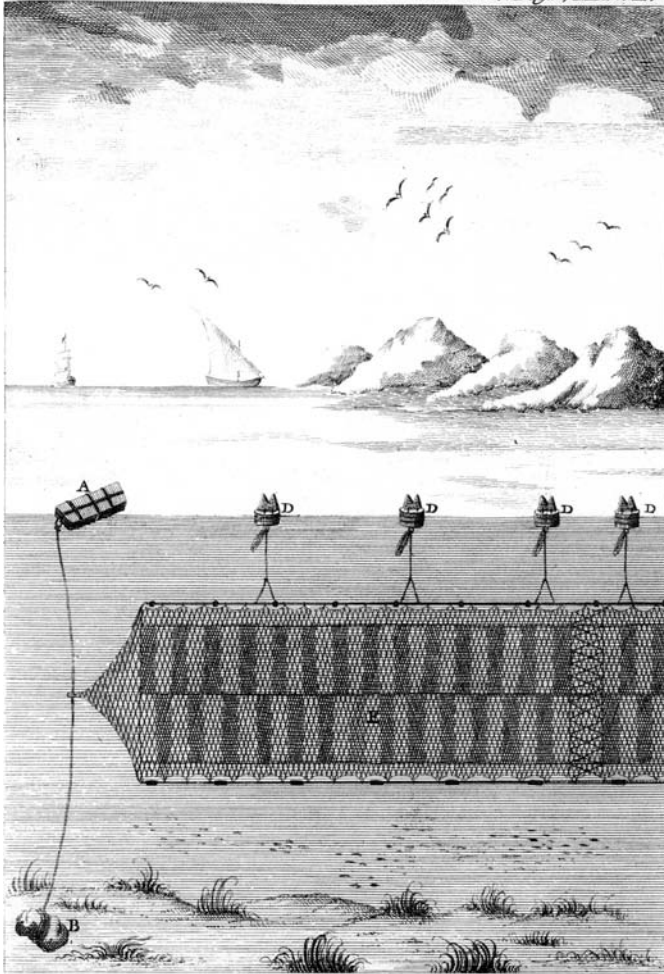
Els arts de pesca a l'edat moderna: el sardinal

A la segona meitat del segle xvi arribà un nou art de pesca, el sardinal, introduït per pescadors provençals i llenguadocians. L'any 1546, davant el conflicte existent des de feia alguns anys entre els pescadors de La Ciotat i els sardinalers de Marsella, el rei Francesc I decretà la prohibició de la pesca amb sardinal. En conseqüència, molts sardinalers es desplaçaren cap a les costes on no existia aquesta prohibició. A Catalunya, tenim constància de l'arribada de sardinalers francesos durant el tercer quart del segle xvi: el 1571 n'arriben de Vilafranca de Niça a Palamós, el 1573 es documenten altres francesos a Begur i el 1574 a Empúries.⁽²⁰⁾

El sardinal és un art format per peces rectangulars que es van unint per tal de formar una barrera on quedarà el peix enganxat quan intenti passar-hi a través. Un conjunt de peces és el que s'anomena la barcada de sardinal, que sol estar feta de 3 o 4 peces. Es cala a les primes, quan es lleva o es pon el sol, moment en què es concentra la sardina i l'anxova en gran mates compactes. És un art que permetrà grans captures de peix blau petit, per tant un art que competirà pel peix amb l'encesa. Però no pel calador, atès que l'encesa es cala sempre en una cala, en contacte amb terra, mentre que el sardinal es cala i es lleva al mar, sense cap contacte amb la costa, sovint força lluny. Es tracta del primer art professional que trenca amb la connexió art de pesca-costa. El pescador pot anar amb la seva barca allà on vulgui, enmig del mar. Aquest fet serà determinant del seu èxit. El sardinal esdevindrà l'art de pesca que prendrà el protagonisme a l'art de xàvega i bolig, convertint-se en el principal art de pesca professional fins al segle xx.

19. Blanes i Palafolls, 1401: Josep Maria PONS GURI, "Ordinacions sobre pesca i venda de peix del 1401 al 1414, [al vescomtat de Cabrera]", *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, (1989), vol. III, p. 93-97. Calonge, 1407: Alfons GARRIDO; Montse PÉREZ; Joan Lluís ALEGRET; Montserrat DARNACULLETA, *Les ordinacions de la pesquera de Calonge (segles xv-xvii)*, Girona: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2010. Roses, 1410: AHG, Notaria de Roses, s.c.

20. Maria Mercè COSTA, *op. cit.*, p. 157-162. Arxiu i Biblioteca del Castell de Peralada, Al·legacions XVI [s.l., 1722], f. 272-330v.

La red Sardinal calada correctamente.

Figura 4. Art del sardinal calat (A. Sànez Reguart).

El sardinal s'utilitza per a la pesca de la sardina i l'anxova, com l'encesa, però és molt més rendible. Al sardinal no calen dues barques, se suprimeix la barca del foc, i per tant la teia, el combustible que es posava al fester. Hi ha un estalvi de tripulació de la barca del foc i dels terrataires, atès que el sardinal es lleva des de la barca. El nombre de parts al sardinal es redueix a tan sols els 3-4 homes que hi ha a la barca. L'art pateix menys desgast, es tracta d'una barrera vertical, amb poc o nul contacte amb el fons i que no s'arrossega pel fons com en el cas del bolig. És també un art menys complex

de fabricar, fet de peces amb una malla homogènia i que es podien ajuntar. La inversió per a comprar un art de xàvega o bolig era important, però en el sardinal es podia comprar per peces. Un patró podia ser propietari d'una barcada de sardinal, o bé tenir algunes de les seves peces. Una barcada solia estar composta de quatre peces, per tant un patró en podia posar dues, i les altres dues peces podien ser propietat de dos pescadors-remitgers.

El conflicte que esclatà amb l'arribada del sardinal fou en principi l'habitual, entre vells pescadors d'encesa i nous pescadors de sardinal, no pel calador, sinó pel peix –com amb la tonaira a finals del segle XIV–. El conflicte arribarà a les Corts de Montsó, l'any 1585, en què el síndic de Pals fou l'únic que defensà la pesca amb sardinal, davant el silenci d'altres síndics de viles sardinaleres com Torroella de Montgrí i Cotlliure.⁽²¹⁾

Però realment el gran problema fou de caràcter fiscal. Per primera vegada el pescador trobà l'esclatxa legal que li permetia evitar pagar el delme del peix. El costum a Catalunya i al Llenguadoc era que es pagava el delme –i segurament totes les altres exaccions com el peix senyoriu– allà on es desembarcava. És a dir, en tots els arts tradicionals, com la xàvega i el bolig, allà on es llevava, que era sempre en terra. Per primera vegada el pescador podia calar i llevar sense tenir cap contacte en terra, i a més anar a desembarcar en un altre terme jurisdiccional. Si tenia la sort de desembarcar en un terme on no hi havia delmador o no hi havia costum de cobrar delme del peix, els fruits obtinguts de la pesca augmentaven, a banda de la sensació de sentir-se lliure.

La llibertat que donà la pesca amb sardinal fou aprofitada pels pescadors per a endinsar-se dins del golf de Roses, l'àmplia extensió de mar poc profund i propici per a la pesca amb aquest art, que atraurà molts sardinalers llenguadocians, provençals i catalans. A més, la seva rendibilitat afavorí la conversió de pagesos a sardinalers, o bé de gent de terra que hi invertiren. A més de la riquesa de peix i espai que donava el golf de Roses, els sardinalers s'instal·laren a Empúries, pel sol fet que no s'hi cobrava delme del peix.⁽²²⁾

A Empúries no existien, abans de l'arribada del sardinal, pescadors professionals. La poca gent que pescava ho feia com una activitat secundària, amb rall, traire i nanses. En molt poc temps, es creà una

21. Eva SERRA I PUIG (coord.), *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Annexos i índex. Esborrany del procés familiar del braç reial, documentació complementària i índex*, Barcelona, 2010, p. 389 i 479.

22. Arxiu i Biblioteca del Castell de Peralada, Al·legacions XVI [s.l., 1722], f. 272-330v.

comunitat flotant de pescadors a Empúries, que feien la temporada d'abril a setembre, i que per alguna raó acabaren establint les seves botigues a l'àrea de l'Escala. En aquests primers anys de pesca del sardinal, els senyors⁽²³⁾ i els seus representants, els delmadors, intentaren de totes les maneres possibles cobrar el delme, als que hi pescaven però també als que arribaven carregats de peix pescat en altres termes. El delmador anava a peu i cobrava a la platja, no podia anar a cobrar el delme enmig del mar, atès que necessitaria una barca i legalment sembla que tampoc es podia fer. En el cas d'Empúries i l'Escala, la negativa de pagar el delme del peix durà molts anys. No només els pescadors d'Empúries s'hi negaven, sinó que obligaven els pescadors temporers vinguts d'altres localitats a no pagar-lo també, sota l'amenaça de disparar-los amb el canó que hi havia a Empúries. Aquest conflicte ocasionà un plet que acabà resolent que s'havia de pagar, i que el delmador es desplaçaria cada dia a l'Escala a cobrar-lo.

La situació més radical –i no del tot legal– es produí a Roses l'any 1608. El delmador, aprofitant l'existència de la Fortalesa, i per tant de soldats del rei, va prendre una barca, embarcant quatre soldats amb pedrenyals i anà cap als Graells, on hi havia sardinalers pescant. Aquí va abordar tres barques sardinaleres vingudes de l'Escala, les quals, sota l'amenaça de les armes, van lliurar dos barrils de peix cadascuna, mentre que el delmador els donava un rebut a canvi. Pel que sembla totes tres barques eren amarinatedes per pescadors d'Agde que venien a fer la temporada, en canvi la propietat de les barques era de gent de terra: de Cinclaus, Albons i Empúries.⁽²⁴⁾

Així, la documentació ens indica un fet que pot sorprendre: fins a finals del segle XVI no existia l'Escala i no hi havia pescadors a Empúries. Al Llibre de Baptismes d'Empúries hi consta d'on són els pares del batejat, si són d'Empúries, d'un veïnat o si són forasters. Entre els anys 1617-1630, hi trobem 17 bateigs de fills de pescadors, dels quals 16 són d'Empúries i 1 de Cinclaus; entre el 1642 i 1645 hi ha 19 batejats fills de pescadors d'Empúries, 1 de Cinclaus i 1 de l'Escala, a més de 33 de Roses.⁽²⁵⁾ Tot sembla indicar que el nucli habitat de l'Escala es devia estar formant a principis del segle XVII, ja que no era només un conjunt de botigues, mentre que la presència de rosincs té relació amb l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1659) i la

23. A finals del segle XVI eren quatre: el Capítol de la Seu, Francesc de Pau, baró de Pau, Francesc de Margarit i Desgallart, senyor de Sant Feliu de la Garriga i Castell d'Empordà, i el sagristà i domer d'Empúries. ADG, Processos, 2837.2. Empúries, 1613.

24. ADG, 2825, Processos. Llibre de Joan Espí, f. 140. Roses, 1608.

25. ADG, Fons Parroquial d'Empúries, Llibre de Baptismes (1617-1648) .

fugida de la població de Roses cap a Empúries i Cadaqués davant de l'arribada de les tropes castellanques que buscaven refugi a la Fortalesa de Roses.

La llarga guerra va provocar que moltes famílies no tornessin a Roses, afavorint la consolidació de l'Escala com a nou nucli de població. A Roses no només la població va fugir, sinó que la guerra comportà la destrucció de moltes cases. L'any 1640 hi havia 300 cases a la vila –a l'interior de la Fortalesa– i 150 al port, que el 1660 s'havien reduït a 25 cases a la vila i 30 al port.⁽²⁶⁾ Els governadors militars de la Fortalesa tampoc van afavorir la tornada de la població ni la reconstrucció de les cases, prohibint que els que tornaven s'instal·lessin a l'interior de la Fortalesa, considerat recinte militar, per tant la població civil, amb l'excepció dels monjos, es va haver d'establir a l'exterior.

Els arts de pesca de la Il·lustració: el bou i l'almadrava

A inicis del segle XVIII es creà l'administració de Marina, la qual dividí la costa espanyola en tres departaments, i alhora arsenals (Ferrol, Cadis i Cartagena), en què la costa catalana quedà sota la dependència de Cartagena. La costa empordanesa quedà compresa en la província marítima de Sant Feliu de Guíxols, la qual anava de Blanes fins a la frontera amb França. Sant Feliu en serà la capital fins a l'any 1786, en què incomprendiblement es traslladà a Roses, durant poc més d'un any, i l'any 1788 finalment es trià Palamós com a nova capital de la província marítima, fins avui dia. La reforma administrativa duta a terme pel règim borbònic tingué una forta incidència en la pesca i el poder local, introduint una nova figura: el delegat de marina. A la costa de l'Alt Empordà aquest es trobava present en dues subdelegacions: l'Escala i Roses. El delegat de Marina intervindrà en els assumptes dels gremis, acabà estant present a les reunions, presidint els sorteigs de cales, aixecant acta i redactant-la en castellà, prenent la clau de

26. "y com per las guerras passadas est monastir restà demolit y sens residents (...), és restada esta pobre iglesia molt acabada y de tal manera que per falta de gent en la vila y port de Rosas, han-se perduto moltas rendas y com faltan hereus tant en la vila com en dit port, faltan en la vila tres centas casas y las cent sinquanta que hi havia en lo port de Rosas lo any mil cis cents quaranta y està huy la vila ab algunas XXV casas, entre grans y petitas, en el port unas trenta casas, barracas de pescadors y la iglesia resta sens ningun resident dels monges, capellà curat o rector, capella porcionari (...). Xavier SOLÀ I COLOMER, *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*, Barcelona: Fundació Noguera (Estudis, 54), 2010, vol. II, doc. 37, p. 704-707.

Figura 5. Barques de sardinal i la vila de l'Escaló (J. Esquirol. Arxiu Històric de l'Escaló – Museu de la Sal).

la caixa dels documents i dels diners, del gremi i en alguns casos també de les confraries de pescadors, etc.

Al segle XVIII, hi van haver altres factors que afectaren directament la gent de mar i el món de la pesca: la *Ley de Montes* de l'any 1748 i la *Matrícula de Mar* de l'any 1751. En la primera llei, s'ordenà fer un cens de tots els arbres dels boscos, reservant-se per a l'armada reial aquells arbres adients per a la construcció de vaixells de guerra. Els arbres no només eren marcats, sinó que es tallaven i duïen cap a embarcadors de la costa, com Roses, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Blanes, per ser duta després cap a l'arsenal de Cartagena. En el cas de Roses, el port era la destinació de tota la fusta tallada als boscos que anaven des de l'Empordà fins a Beget i Rocabrúna. Els mestres d'aixa que construïen barques per als pescadors també es trobaren afectats per aquestes disposicions, havent de demanar llicència per a tallar arbres si volien construir o reparar barques, sobretot fusta d'alzina i roure o pals llargs per fer arbres i antenes.

La segona llei exigí matricular tots els pescadors, mariners i mestrança. D'aquesta manera, l'Armada sabia quin era el cens de gent que podia disposar com a tripulacions dels vaixells de guerra o per a treballar a l'arsenal

de Cartagena. Tota la gent de mar havia de prestar servei militar obligatòriament, que podia allargar-se en temps de guerra, i ser un requisit si volien obtenir la patronia. El governador de la província marítima era qui donava el títol de patró als pescadors i mariners, que s'acabà atorgant només a aquells que havien prestat tres reials serveis. A més, la matrícula serví no només per a censar les persones, sinó també a totes les embarcacions, tant mercants com de pesca. La gent de mar, a més, quedà sota la jurisdicció de Marina, escapant de la jurisdicció ordinària municipal, local o senyorial.

Al segle XVIII apareixen dos nous arts de pesca, que per la seva novetat, complexitat o conflictivitat, només es van poder utilitzar amb llicència del rei: el bou i l'almadrava.

L'almadrava

L'almadrava és el nom del principal art de pesca dedicat a la pesca de peix blau gros. Però no hi ha un sol tipus, hi ha diverses variants, i el que arribà a Catalunya al segle XVIII era el que en castellà anomenaven de "*monteleva*". Es tracta d'una barrera que talla el pas a les tonyines i les condueix cap a un laberint, format per diverses cambres que es van tencant a mesura que passen, fins a arribar a l'última, coneguda com la cambra de la mort, on són llevades i pescades. Es tracta d'un art enormement complex, format per una gran quantitat de malles, caps, àncores, suros, barques, homes, etc., que comportava una gran inversió.

A Catalunya seran dos els empresaris que demanaran llicència per a la instal·lació d'almadraves: el comte de Lalaing, a la costa de Tarragona, i Josep de Masdevall, a l'Empordà. Masdevall, originari de Maçanet de Cabrenys, era metge del rei i tenia iniciatives empresarials diverses, com per exemple la fundació d'un nou poble al camí ral prop de Biure. Mentre Lalaing trià l'Hospitalet de l'Infant per a instal·lar la seva almadrava, Masdevall ho farà el 1788 a Roses, al sector comprès entre la Llosa i Canyelles Grosses. En aquesta darrera cala s'instal·là la comunitat de pescadors entesos en la pesca amb aquest tipus d'art, vinguts tots ells de Benidorm, els quals venien a fer la temporada d'abril a setembre. En començar la temporada, instal·laven l'almadrava i en acabar la desmuntaven, i en l'entretemps l'art quedava posat, fix, a l'espera de l'arribada dels diferents bancs de tonyina. L'única diferència es trobava en la direcció de les cambres, atès que els primers mesos les tonyines anaven cap al nord, mentre que a partir d'agost venien de baixada, cap al sud, i calia canviar la direcció de les cambres.

Figura 6. La cala de Canyelles Grosses o l'Almadrava, Roses. En primer pla les barraques, barques i xarxes de l'almadrava (V. Fargnoli).

La cala de Canyelles Grosses prendrà el nom de l'Almadrava per la presència d'aquest art durant un període de gairebé dos segles. Però per als pescadors rosincs fou més una molèstia que un benefici. No participaven en la pesquera, no podien anar a calar la cinta a la Llosa, ni pescar amb cap art de pesca en tot el sector de la costa reservada a l'almadrava, havien de passar la punta Falconera si volien calar l'encesa o altres arts de pesca, i quan acabava la temporada de la pesca de l'almadrava i els pescadors rosincs anaven a pescar en aquest tram de costa, sovint es trobaven amb àncores de l'almadrava deixades al fons que els feien malbé les xarxes. Per altra banda, la pesca de l'almadrava no deixava ingressos al municipi ni al senyor local, l'abat, atès que era una llicència reial, no pagava delme, i no es venien les tonyines al mercat local, se l'emportaven directament des de la cala de Canyelles Grosses cap a Barcelona o altres llocs.

El bou

El bou és l'art de pesca d'arrossegament més conegut i més conflictiu dels darrers segles, és de fet l'evolució de la tartana i el gànguil, portats per

pescadors provençals al segle XVII. En un principi era un art arrossegat per una embarcació posada de través, que a Catalunya serà millorat, posant dues barques a vela, les quals tiraran cadascuna d'una de les cames del bou, arrossegant-lo. La gran quantitat de peix capturat el féu molt rendible, però també molt criticat, per raons conservadores o ecologicistes. Els pescadors locals en demanaren la seva prohibició perquè no era discriminatori, pescava qualsevol tipus de peix, gran i petit, bo i dolent, xafava el peix, sortia brut de fang, destruïa el fons i la cria de peix, feia baixar el preu del peix, ocupava espai al mar, era un art mòbil, etc. Un nou art conflictiu, que acabarà per alternar períodes de prohibicions i altres d'ús legal, però restringit a llicències reials i limitades.

Curiosament, en una enquesta feta als pobles de la costa, a Roses, el gremi de pescadors s'oposà a la pesca del bou, quan avui dia la principal activitat pesquera professional és la d'arrossegament.⁽²⁷⁾

Figura 7. La platja de l'Estenedor de Roses (V. Fargnoli).

L'augment demogràfic i de l'activitat pesquera: nous veïnats

El segle XVIII destacà també per ser un període d'enorme creixement econòmic, sobretot als centres urbans i a la costa. A l'Empordà es produí una migració d'homes de la Muntanya (Maçanet de Cabrenys, Darnius, Albanyà...) i també de més a l'interior, de la Garrotxa i el Ripollès, cap als pobles de la costa, on per una banda s'encarregaren de fer les feixes de les

27. Enquesta de Felipe el Orbegoso, any 1804. Manuel BURGOS MADROÑERO, "La pesca de parejas del Bou y Málaga: siglos XVIII-XIX", *Isla de Arriarán. Revista cultural y científica*, 8, (1996), p. 50.

mundanes que s'anaven ocupant per a plantar-hi vinya i oliveres, i a la plana per a dessecar estanys, fer recs, canalitzar els rius fent motes, fer cortals, camps de conreu de cereal i arròs. Part d'aquests homes es reconvertiren en pescadors, atès que l'activitat pesquera també visqué un període àlgid, amb el creixement de les comunitats pescaires, l'augment de la producció de peix i d'arts de pesca professionals (encesa, sardinal, xàvega, palangre, bou i almadrava), i tota una indústria de salaons que va permetre la seva comercialització. Els pescadors i conservadors de peix catalans també emigraren portant la seva tecnologia cap a l'est, fins a la Provença, i pel sud fins a Andalusia i Galícia.⁽²⁸⁾ Moltes comunitats de pescadors van créixer fruit de l'augment de la natalitat i de la immigració, consolidant-se nous nuclis de població, en algun cas es crearen nous veïnats (l'Estartit), en altres aquests veïnats acabaren prenent la capitalitat del terme (l'Escala), d'altres s'acabaren segregant (el Port de la Selva) o bé es va produir un canvi d'emplaçament (Roses).

Però els conflictes no només tenien lloc al mar, per l'ocupació de l'espai i la competència pel peix, sinó també a la platja. Els pescadors tradicionalment sempre han ocupat bona part de la platja, és el lloc on treuen les barques, on hi fan la botiga, on estenen les xarxes, les reparen i les tenyeixen. Es tracta d'una ocupació i urbanització de la costa paral·lela al mar, que en principi serà de botigues o barraques, mentre viuen a l'interior de les viles murades, per convertir-se en una nova àrea urbana a partir del segle XVII i XVIII, quan molts d'aquests nuclis de botigues esdevenen cases de pescadors i altra gent de mar.

En el cas de Roses, hem pogut apreciar com la construcció de la Fortalesa a mitjan segle XVI, la prohibició que la població civil residís al seu interior a mitjan segle XVII i els impediments a la construcció de cases a la distància d'un tir d'artilleria tot al voltant de la Fortalesa al segle XVIII, va provocar un desplaçament gradual de la població cap a l'est. Si abans de la construcció de la Fortalesa la població civil vivia a l'interior del recinte murat d'època baixmedieval, aquesta tenia els magatzems dels mercaders i la drassana o casa de la universitat a la plaça del Port, mentre que els pescadors tenien unes 40 botigues esteses a llevant seguint la platja, lloc on treien les barques i estenien les xarxes. Amb la construcció de la Fortalesa i la destrucció del barri del Port i de les Botigues, aquestes es desplaçaren més cap a l'est, cap al sector del Bol de Sa Somera –l'actual carrer de la Trinitat i Joc de la Pilota–, que serà conegut amb el nom del Raval –origen

28. Carlos MARTÍNEZ SHAW, "La pesca en la Cataluña del siglo XVIII...", *op. cit.*, p. 323-338.

de la Roses actual—. A partir del XVIII, la població pescadora s'instal·larà més enllà, a l'altra banda de la ribera Ginjolers, al barri conegut com La Punta, amb les cases i botigues, les barques al davant i l'Estenedor de les xarxes al costat de llevant.⁽²⁹⁾

El 1796 un gran temporal emplenà la Platja de l'Estenedor de rocs, arribant fins als camps del mas de les Figueres, el propietari del qual aprofità per a canviar el curs del camí, que separava la seva propietat de la platja, guanyant terreny per al seu hort en detriment de l'espai reservat pels pescadors i les seves xarxes, motiu de conflicte en el que van haver d'intervenir les autoritats.⁽³⁰⁾ Un altre cas fou l'edifici que els pescadors volien construir per a guardar la perola que servia per a tenyir les xarxes, a l'altre extrem de l'Estenedor. Els pescadors demanaren llicència a Marina per a poder construir-hi aquest edifici, però no l'establiment del terreny a l'abat de Santa Maria d'Amer i Roses, motiu pel qual tingueren plet l'any 1833.⁽³¹⁾ Probablement aquest és l'últim afer conjunt dels pescadors de Roses amb el seu senyor jurisdiccional després de tants segles, just l'any abans que el monestir i tots els seus béns fossin desamortitzats.

EL FINAL DE L'ANTIC RÈGIM: LA SUPRESSIÓ DELS DRETS SENYORIALS

És difícil de dir quan s'inicia la decadència dels monestirs empordanesos. Potser amb la crisi agrària i demogràfica del segle XIV, tot i que en part refets a principis del segle XVI. A la segona meitat del segle XVI, cal tenir en compte dos factors que capgiraren el redreç, la construcció de la Fortalesa de Roses, que comportà la destrucció de l'àrea urbana situada a extramurs, la pèrdua de població i l'enfrontament entre l'abat i el governador militar; el segon es produeix el 1592 amb la reforma monàstica que provocà la fusió de monestirs, en el nostre cas, el de Santa Maria de Roses amb el de Santa Maria d'Amer, mentre que Sant Quirze de Colera s'uní al de Sant Pere de

29. Marcel PUJOL I HAMELINK, *La vila de Roses (segles XIV-XVI). Aproximació a l'urbanisme, la societat i l'economia a partir dels capbreus del monestir de Santa Maria de Roses (1304-1565)*, Figueres: Brau, 1997.

Marcel PUJOL I HAMELINK, *Un mar de conflictes. La pesca a Roses durant l'Antic Règim, 1592-1835. Tecnologia, economia i societat en la costa del Golf de Roses i el Cap de Creus*, Roses: Ajuntament de Roses / Museu Marítim de Barcelona / Diputació de Girona, 2014.

30. AHG, Not. Ca 1823, f. 550-558v.

31. Josep M. BARRIS RUSET, *Roses o la recerca de la zona grisa. Articles 1999-2008*, Roses: Ajuntament de Roses, 2008, p. 225.

Besalú. En tots dos casos es produí un allunyament del poder senyorial, en convertir-se les dues abadies empordaneses en priorats. Tan sols Sant Pere de Rodes es conservà com la gran abadia de la costa del comtat. L'allunyament del poder senyorial també afectà al poder comtal, el títol de comte d'Empúries es convertí en un títol més del duc de Medinaceli, resident a Sevilla.

Les guerres dels segles XVII i XVIII acabaren per agreujar el declivi dels monestirs, els quals entraren al segle XIX greument tocats per la pèrdua de poder polític i econòmic, posats contínuament en entredit per part de les comunitats locals, tant la pagesa com la pescadora, sempre reticents a pagar els delmes,⁽³²⁾ davant d'un poder reial cada cop més enfortit i que se servia dels ajuntaments com a contrapoder dels senyors locals.

Els canvis produïts al segle XVIII, com la supressió del pagament del delme del peix no religiós, la llibertat de vendre el peix on es volgués, en què la gent de mar passà a dependre de la jurisdicció de Marina i dels seus tribunals, la no obligatorietat d'acollir militars a casa, no entrar a les llistes i reclutaments de l'exèrcit de terra, la prohibició de l'exercici de la pesca a qui no estigués matriculat, etc. Tot aquest conjunt de factors marcà que la comunitat de pescadors es veié cada cop més com un estament a part de la població, privilegiada en certa manera per l'administració reial.

L'estira-i-arrotonsa en el pagament del delme del peix durarà gairebé cent anys, fins a l'exclaustració i desamortització dels monestirs de Santa Maria d'Amer i Roses, Sant Pere de Besalú i Sant Quirze de Colera i Sant Pere de Rodes el 1835, que coincideix amb l'abolició de tots els delmes el 1837, els dos fets que marquen la fi del règim senyorial.

Des d'un punt de vista tècnic, l'evolució i ús dels arts de pesca el marcarà el sardinal, l'art que revolucionà el món de la pesca del període que hem estudiat, més que no altres arts introduïts, com la tonaira, l'almadrava i el bou. Entre els segles XVII i el XIX la costa estava clarament diferenciada entre aquelles poblacions que tenien com a principal art de pesca a l'encesa (la Selva de Mar, Cadaqués, Palafrugell) i aquells que pescaven amb el sardinal (l'Escala, Begur, Sant Feliu de Guíxols), mentre que n'hi havia d'altres, com Roses, on pràcticament la meitat dels pescadors es dedicaven al sardinal i l'altra a l'encesa. És el tipus de costa del terme que condiciona l'art de pesca, l'espai obert de sorra és apte per a la pràctica del sardinal i la costa rocallosa amb cales per a l'encesa. Amb l'arribada del segle XX i la motorització de les

32. Pere GIFRE RIBAS, *Delmes, censos i lluísmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, 2011.

barques es produirà una nova revolució en el món de la pesca, en què apareix una nova figura a la tripulació, el motorista o maquinista, però sobretot la conversió dels bous per les vaques, és a dir, l'arrossegament de l'art per una sola barca, practicat de dia, i la substitució de l'encesa i el sardinal, els arts tradicionals i centenaris, per les teranyines durant la nit.

BIBLIOGRAFIA

- FUENTE, Pablo de la, "Costum contra dret: el conflicte de pesca entre Cadaqués i Roses per les cales Pelosa i Jòncols a la segona meitat del segle XVII", A: PRAT, Enric; SERNA, Èrika; VILA, Pep (eds.), *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)*, Girona: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, (2006), p. 103-108.
- GRAU, Josep M.; PUIG, Roser, *El corall a la costa de l'Emporda (Begur, s. XVIII-XIX)*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1993.
- LLEONART, Jordi; CAMARASA, Josep M., *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, ed. comentada i facsímil, Barcelona: Diputació de Barcelona (Estudis Marítics, 1), 1987.
- MALLORQUÍ, Elvis, *Pagesos i homes de mar de Lloret. Estudi i edició del capbreu de la Pabordia de Novembre de 131-1320*, Lloret, de Mar: Ajuntament de Lloret de Mar, 2014, p. 109-110.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria, *El Cartoral de Santa Maria de Roses*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1986.
- MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep Maria, "Sis-cents pidolaires (1368-1540). Captius, esclaus i peregrins", *Estudis del Baix Empordà*, 13, (1994), p. 137-165.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos; FERNÁNDEZ, Roberto, "Las revistas de inspección de la Matrícula en el siglo XVIII", *El derecho y el mar en la España Moderna*, ed. C. Martínez Shaw, Granada: Universidad de Granada – Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar, (1995), p. 241-271.
- MATEO OVIEDO, José Antonio, *Con arte y parte. Los pescadores de l'Empordà en el siglo XVIII*, treball d'introducció a la recerca Universitat Pompeu Fabra, 1999.
- MATEO OVIEDO, José Antonio, *El 'delme del peix' en la Costa Brava. Conflictividad social y fiscalidad en la crisis del Antiguo Régimen*, Treball del Programa de Doctorat en Història, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 1998.
- PRAT, Enric; SERNA, Èrika; VILA, Pep (eds.), *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)*, Girona: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, 2006.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel, "Peix, ormeigs i barques durant l'Edat Moderna, en el marc del Llibre d'ordinacions de la pesquera de Cadaqués", A: PRAT, Enric; SERNA, Èrika; VILA, Pep (eds.); *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)*, Girona: Fundació Promediterrània per a la conservació, l'estudi i la difusió del patrimoni marítim, (2006), p. 71-102.

- PUJOL I HAMELINK, Marcel, “L’Escala, el sardinal i “Mata’l, que és de Roses”. Un exemple dels conflictes de pesca existents a l’Edat Moderna (segles XVI-XVIII)”, *Drassana*, 20, (2012), p. 90-104.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel, “La pesca a la mar de Torroella de Montgrí i l’Estartit a l’edat moderna (1550-1840)”, *Beques de Recerca Joan Torró i Cabratosa*, 5, (2013), p. 11-140.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel, “Els pescadors rosincs i l’Escala com a nou nucli urbà (1640-1660). L’origen del conflicte entre ‘ànecs’ i ‘esquenapelats’”, *Programa de Festa Major de Roses 2014*, Roses: Ajuntament de Roses, (2014), p. 22-29.
- PUJOL I HAMELINK, Marcel, “Tecnologia i pesca a la Baixa Edat Mitjana: les embarcacions de pesca i l’art de la batuda a la costa catalana”, *Barcelona Quaderns d’Història. Barcelona i el mar*, 21, (2014), p. 155-168.
- RAHOLA I ESCOFET, Gaietà; RAHOLA I SASTRE, Josep, *La marina mercant de Cadaqués*, Girona: Dalmau Carles Pla, 1976.
- SIERRA VALENTÍ, Eduard, “Captius de sarraïns: llicències per demanar caritat dels bisbes de Girona (1375-1405)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 38.1, (2008), p. 385-428.
- ZAMORA, Francisco de, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, a cura de Ramon Boixareu, Barcelona: Curial, 1973.